

Kronologisk oversikt - de ytre begivenheter i Sulitjelma fra sommeren 1942

Skrevet av

Bjarne Lie

Kontorsjef ved A/S Sulitjelma gruber 1942-1957

Som nevnt i innledningen virket forholdene i Sulitjelma nokså fredelige på en som kom sydfra Oslo sommeren 1942. Det var ingen tysk forlegning på stedet. Statspolitiet hadde to mann her, brødrene Mære fra Nord-Trøndelag. Disse utmerket seg særlig ved sin partifanatisme ellers er intet særlig å berette om dem. Kongens fødselsdag ble her som andre steder feiret med blomst i knapphullet. Ca. midten av august kom "minister Riisnæs" på besøk - et ledd i hans foredrags- og propagandaturne i Nordland. Resultatet var like skralt her som ellers i distriktet - inklusive Stapo var det fremmøtt 23. "Ministeren" var dagen etter i et redselsfullt humor og skjelte løs på stedet og ledelsen og folk - Jeg spiste den gang på hotellet og hadde den glede å høre på utgytelsene som fant sted om morgenen. Sammen med Riisnæs var senere "minister" Vasbotn. Forholdet angående det manglende fremmøte og den sparsomme mottagelse ble innberettet av Riisnæs, men det ledet ikke til noe.

I slutten av august måned kom så tyskere til stedet og senere var det tysk forlegning her til krigens slutt. Det var en avdeling på ca. 50 mann alminnelige soldater under ledelse foreløpig av en løytnant Schieferstein, senere oberløytnant Tønsmøise. Tyskerne rekvirerte Messen til kvarter og bodde i bygningen utover høsten. Oppgaven var å sikre verket mot sabotører. Som det noe senere ble presisert, skulde tyskerne overta forsvaret mot sabotører, som utenfra forsøkte å komme inn og ødelegge verket. Utover høsten begynte så tyskeres interesser for verket å gi sig det ene håndgripelige og synlige uttrykk etter det annet. Det begynte med et par befaringer av relativt underordnede tyske offiserer, som skulde forberede planene for en effektiv "Werkschutz". Senere kom avsnittskommandanten, general Franek fra Mo og den 22. oktober 1942 kom selveste generaloberst Falkenhorst. Da begynte likesom også vi å skjønne at Sulitjelmas betydning for tyskerne måtte være betydelig. Det kom direktiver om hvordan verksbeskyttelsen skulde være, hvilke tiltak som måtte treffes osv. Begynnelsen ble gjort med et direktiv fra general Franek datert 21. oktober 1942. Meningen var å føre opp piggrådshidre rundt alle livsviktige deler av bedriften samtidig som verket skulde ha sitt "indre vakthold" mens tyskerne hadde det ytre.

Fra verkets side ble gjort det som kunde gjøres for å sabotere påleggene. Det kom anmodning fra tyskerne om at verket skulde stille arbeidere til disposisjon for gjennomføring av piggrådsperringene. I skrivelse av 6. november 1942 protesterte verket mot dette og sa fra at det ikke var noen av arbeiderne som kunde unnværes. I tilfelle fikk tyskerne tvangs rekvirere folkene. Det ble videre gjort oppmerksom på at om det ble inntatt folk utenfra til dette arbeide, så måtte tyskerne sørge for at disse hadde med seg fullt utstyr innbefattet mat. Resultatet ble at det ble innkalt arbeidere utenfra - noen måtte dog verket avgj - arbeidet ble vesentlig forsinket.

Omkring begynnelsen av november måned kom den første forlegning av det tyske politi hit. Det var en avdeling feltgendarmeri - samtlige tilhørende SS og med en løytnant Becher som sjef. Etter et par uker ble han avløst av Sturmführer Hein, en meget aggressiv og pågående nazist. Styrken var på omkring 60 mann, som alle ble innkvartert i Direksjonsvillan, som ble rekvirert. Samtidig ble antallet av alminnelige tyske soldater øket, slik at det kom OP i over 100 mann. For likesom å gi stedet en like fulltallig representasjon, som det for hadde manglet denne, sendte så tyskerne omkring månedsskiftet november/desember oss en gestapist på halsen og den verste som de den gang hadde i Bodø - Stadtegger. Gestapo forlot senere ikke stedet for sammen med det øvrige tyske politi etter kapitulasjonen.

Sammen med alle de mange besøk som har funnet sted opp med de omfattende sikringsarbeider som nå for Sulitjelmas vedkommende gikk inn i en adskillig mere alvorlig fase enn tidligere. At var far da av under tysk kontroll, det var blitt adskillig vanskeligere å komme gjennom på en skikkelig måte - noe som gjaldt både ledelsen og befolkningen som helhet. Det var en spent stemning i Sulitjelma fra da av.

Også like overfor det tyske politi forsøkte verket å legge de hindringer i veien, som det kunde. de omfattende sikringsarbeider som var satt i sving, var det klart at situasjonen nå for Sulitjelmas vedkommende gikk inn i en adskillig mere alvorlig fase enn tidligere. Ålt var fra da av under tysk kontroll, det var blitt adskillig vanskeligere å komme gjennom på en skikkelig måte - noe som gjaldt både ledelsen og befolkningen som helhet. Det var en temmelig spent stemning i Sulitjelma fra da av.

Også like over det tyske politi forsøkte verket å legge de hindringer i veien, som det kunde. Det kunde efter sakens egen natur bare bli relativt bagatellsaker, som å søke å nekte brensel til oppvarming av forlegningene osv. Det resulterte i hvert fall i at jeg den 5. desember ble innkalt til en konferanse til Sturmbafuhrer Hein. Han benyttet da samtidig anledning til å presisere at tyskerne var der ikke bare for å passe på sabotører, men også for å slå ned all "indre uro". Videre kom han inn på verkets forhold til NS-medlemmene og forlangte at verket skulde påse at de ikke ble trakassert, hvortil det ble svart at verket ikke hadde noe med å blande seg bort i den slags saker.

Gestapomannen Stadtegger herjet på sin måte. I en konferanse med direktør Lund forlangte han at alt som skjedde av noen betydning i verket skulde innrapporteres til ham. Jeg kan ikke finne noen rapport overhode til Stadtegger så dette påbud er blitt grundig sabotert. Like overfor folk opptrådte han som den ubetingede ramp han var, slo ned folk på gaten og i kinokø, opptrådte beruset på hotellet nattetider og trengte seg inn på alle værelser under påskudd av å skulle kontrollere passene.

Etterat piggrådsperringene omkring verksbygningene på Sandnes og om elektrisitetsverkene i Fagerli var blitt ferdige, kom det så den ene kommisjon etter den annen hit. Det begynte med en Oberløytnant Seile hvis besøk i november/desember resulterte i en rekke nye pålegg om nye arbeidere og skjerpet vakthold. Påbudene ble ikke etterkommet. Noe senere kom han igjen og denne gang kom også en Luftschutzlieuter fra Tromsø samtidig som Wehrwirtschaftsoffizier fra Bodø var med. På sett og vis ble disse stillet mot hverandre. Wewi-off. var i første rekke interessert i produksjonen, de andre i sikkerheten. Resultatet var at det kom en skrivelse fra wewi-off om at de pålagte arbeidene skulle stilles i bero. Det ble de også – til krigens slutt. Men det gikk mange og lange forhandlinger og befaringer forut for dette og det var svært mye ubehageligheter før dette gled over.

Fra slutte av året 1942 kan ellers fortelles at verket den 10. desember sendte en klage over tyskernes oppførsel til wewi i Bodø – det gjaldt sjefen for SS-troppene her – Hein – og han var ikke nådig da han fikk klagen.

Like under jul kom så meldingen om norske sabotørtroppers virksomhet, det ble meldt at fallskjermtropper var underveis og det ble slått stor alarm. Tyskerne flyttet fra Messen inn i dårlige barakker. I Sandnes og Fagerli, løytnant Schieferstein oppslo foreløpig sitt kvarter i Forfangs kontor og det var i det hele tatt svært livlig. Denne alarmtilstanden er formelt ikke avblåst senere, noe man for øvrig skal merke seg. Tyskernes regler under en slik tilstand er nemlig nok så harde og om det senere inntraff noe ganske særlig, kan man være overbevist om at man ville fått høre om at den eksisterte. Jeg anser det mest sannsynlig at det var med hensikt at den ikke ble avblåst for at de strengere regler fortsatt skulde gjelde.

De forskjellige tiltak tyskeren traff i Sulitjelma høsten 1942 gikk på en måte videre enn man skulle forvente om hensikten utelukkende var å etablere en sikkerhetstjeneste. Meningen med innkallelse til stedet av soldater, av tysk politi og av Gestapo må imidlertid også sees under en annen Synsvinkel for å bli fullt forståelig – utover høsten planla tyskerne sin produksjonsoffensiv. Personlig er jeg ikke i tvil om at etableringen av alle disse kontroll- og sikringsorganer på stedet var et ledd i denne. Det passer imidlertid best å behandle dette særskilt.

Så vidt jeg erindrer nå var det ikke så lenge etter nyttår at det tyske politi foretok en omfattende rassaia etter radio og våpen. Strøket omkring Furulund ble avspærret, det ble postert maskingeværposter rundt om og patruljer gjennomførte husene. Resultatet ble negativt - men hensikten var vel heller ikke så meget å finne noe, som å demonstrere og temporisere. Også på den måte fald forsøket helt i fisk.

Omkring 1. februar 1943 ble ingeniør Parelus arrestert som det senere viste seg på grunn av sin deltagelse i illegalt arbeid for han tiltrådte sitt arbeide i Sulitjelma. Forsøk på å få ham ut mislyktes og han ble sittende helt til tyskernes kapitulasjon.

Gestapomannen Stadtegger hadde etterhvert gjort seg helt umulig på stedet, tyskerne selv forstod dette og i slutten av februar 1943 ble han erstattet med Sturmscharfuhrer Kraus. Tilsynelatende var denne adskillig bedre enn sin forgjenger, men i verkets indre forhold blandet han seg meget mere, og det var tydelig at han samarbeidet mere med Store enn sin forgjenger. Han blandet seg bort i boligspørsmålet, bl.a. var Julius Hillstad Bø et av hans kjælebarn. Han beskyldte åpent verket for at det behandlet NS-medlemmene dårligere enn de andre. En steinarbeider Aasmund Johansen, som var blitt hengende igjen her fra foregående høst, da han kom hit for å hjelpe til å sette opp piggrådsperring, hadde henvendt seg til ham og klaget sin nød. Han kunde ikke få hus til sig og familien i Sulitjelma, hadde han anført, antagelig fordi han var sympatiserende. Dette fortalte Kraus og forlangte at mannen skulde skaffes leilighet. Det ble protestert og henvist til at mange av stedets egne folk måtte komme langt foran Aasmund Johansen. Da denne så også avslørte seg som tyv, måtte Kraus la saken falde. I midten av april blandet Kraus seg plutselig inn i vaktspørsmålet, han beklaget seg over at ingen NS-medlemmer var satt opp som vaktmannskaper og forlangte at Forfang skulde ta inn Harald Eriksen og Frøystein Eriksen. Dette måtte verket gå med på, men i skrivelse av 17. april 1943 ble det klart og tydelig sagt fra at noen forbedring av vaktmannskapene betød dette ikke.

Alvorligere var et stygt tilfelle av provokasjon, som en av arbeiderne, Sverre Aasen var utsatt

for i midten av april måned. Han var på hytta en søndag, da det kom innom til ham en patrulje på 4 mann, som utga seg for engelske sabotører. De spurte ham ut om veien til Sulitjelma, hvilke var verkets mest sårbare deler, og om han ville hjelpe dem med å ødelegge verket. Til å begynne med lot han sig bløffe og ga mennene noen opplysninger, senere fikk han mistanke om at det nokk ikke var engelskmenn allikevel og dro hjem, men istedenfor å melde fra til verket eller tyskerne om det passerte, ble han hjemme. Utpå kvelden ble han så arrestert av gestapo. Affæren så meget stygg ut og det var grunn til å frykte for at Aasen ville komme til å bli sittende fast lenge, muligens bli sendt til Tyskland. Under transporten sydover lyktes det imidlertid Aasen å få smuglet ut en utførlig beretning om opptrinnet og få sendt det til mig. Det viste klart og tydelig aksjonens karakter av åpenlys provokasjon og med dette som grunnlag lyktes det å få Aasen fri etter forholdsvis kort tid.

Omkring denne tid ble Kraus skiftet ut med Sturmscharfuhrer Schossmann og også i Stapo ble det forandringer. Mærebrodrene forsvant og i deres sted kom konstabel Berg Olsen fra Bodø og grensepolitikonstabel Erling Olsen - førstnevnte en hundreprocents jøssing, den annen like fanatisk NS. Omtrent ved denne tid var det også vi fikk beskjed om at alle arbeidere som forsvant, omgående skulde meldes til politiet, jfr. skrivelse til politibetjenten i Sulitjelma av 26. mars 1943. Foranledningen var at endel av våre folk rømte over til Sverige som følge av truslene om "nasjonal arbeidsinnsats". Verket benyttet seg straks av foranledningen og forlangte i skrivelse av 16. april 1943 at arbeiderne, og funksjonærene skulde være fritatt for denne. Dette bekreftet så tyskerne ved skrivelse av 15. mai samme år.

I midten av april 1943 kom oberst Henschel fra Fauske her opp for å inspisere piggrådshinderne som unektelig var i en bedrøvelig forfatning etter vinteren. Arbeidene foregående høst hadde på grunn av forsinkelsen delvis måttet foretas etterat snøen var kommet på bakken og stolpene hang som følge derav nesten i luften etter snøsmeltingen. Befaringen resulterte i et skriftlig krav til verket datert 8. mai 1943 om utbedring av skadene. Dette ble forhått og forsinket, det ble fremhevet like overfor løytnant Beckmann, som i mellomtiden hadde overtatt kommandoen over de tyske soldater at verket ikke hadde arbeidere å avgi, våre folk kunde ikke settes til den slags arbeide med fare for etterpå å bli beskyldt for ikke å ha utført det ordentlig osv. I verkets skrivelse til oberst Henschel datert 8. mai 1943, som likeledes ble oversendt til wewi i Bodø og til ingeniør Maucher i Rikskommisariatet Oslo ble det pekt på denne konflikten mellom produksjonskravene og sikkerhetskravene og forespurt hvilket krav det var som hadde best prioritet. Det kom intet svar, men verket fikk beskjed om at arbeidere skulde stilles til disposisjon. Arbeidet ble så utført, men det trakk ut.

Stor ståhei ble det da Berg Olsen forsvant. Han hadde som politimann hjulpet til adskillig og gitt adskillige opplysninger om hva tyskerne eller nazistene hadde fore. Hans rømning var meget godt kamouflert og hans kollega Erling Olsen var til å begynne med hellig overbevist om at han var forulykket. Isen på Langvand var da meget skrall og det var sannsynlig, antok Olsen, at Berg Olsen var gått gjennom den. Verket gjorde hva det kunde for om mulig å finne den "forulykkede". Fra Jakobsbakken ble det sendt ut patruljer og i Langvatn hadde vi søkemannskap. Regningen ble etterpå oversendt Stapo. Det hele var meget muntert tatt i betraktning at Berg Olsen dagen før han rømte hadde vært og sagt adjø.

I midten av mai ga gestapo ordre om at alle antenner i Sulitjelma skulde tas ned og overleveres det norske politi. Berg Olsens eftermann Meltzer og Erling Olsen representerte Stapo ved denne aksjon, som ble totalt mislykket. Endel innleverte riktignok, men det som kom inn var som regel skrap.

Fra Standortkommandantur Fauske kom det utpå sommeren 1943 ordre om ytterligere sikringsarbeider vedrørende elektrisitetsverkene med nærmere angivelse hvori disse nye tiltak skulde bestå. Hver 1. og 15. i hver måned skulde det sendes rapport om arbeidets fremskritt. Dette ble ikke gjort og arbeidet som helhet sabotert. Derpå kom det opp en plan om å minelegge området omkring de viktigste verksanlegg, kraftverkene og malmrikningen. I Juli måned kom det krav om at verket skulle stille folk til dette arbeide. Det ble protestert i skrivelse av 20. Juli til oberst Henschel, det ble anført at våre folk ingen forutsetninger hadde for den slags arbeider. Enden på den historie ble at arbeidet ble utført av tyske pionerer.

I slutten av måneden- 28. Juli - inntraff branden i kompressor- huset i Giken. Brannårsaken var antennen i en oljefrakk, som hang for nær et varmeapparat - skaden var total og gruen ute av drift i vel en måned. Tyskerne var selvsagt straks på pletten med sin sabotasjeanklage og da de ikke fant noe annet å henge sig i, arresterte gestapomannen Schossmann nattvakt Erling Borge, en 17-års gutt. Verkets representanter fikk ikke engang anledning til å komme i forbindelse med ham for å høre hans forklaring. Heldigvis hadde han forklart seg tidligere like overfor stiger Johansen og denne forklaring brakte jeg videre til gestapo. Int et hjalp imidlertid, Schossmann dro avgårde med gutten og transporterte ham dagen etter til SD i Bodø, hvor han også bare hadde et ganske kort opphold, for da ingeniør Trøften et par dager efter reiste til Bodd for å tale guttens sak, var han allerede sendt til Falstad. Jeg tok også opp forholdet med den tyske direktor Glatzel som på den tid oppholdt seg i Sulitjelma som kontrollør, men heller ikke for denne lyktes det å oppnå noe, Jeg vet han var i kontakt med gestapomannen Schossmann om saken. Det var klart at saken lå meget alvorlig an både for gutten og for verket ellers. For om mulig å løse saken, ble alt satt inn på å rydde opp og sette opp et midlertidig maskinen slik at driften ved gruen hurtigst kunde komme i sving igjen. Dette arbeide var

ferdig den 25. august og samme dag ble det sendt en skrivelse til gestapochefen i Trondhjem, Sturmbannführer Flesch, herom og bedt om at Erling Borge måtte bli løslatt, som en erkjennelse for det gode arbeide som var blitt gjort. Erling Borge var imidlertid blitt syk på Falstad, han hadde hatt mørkeselle efter hva ingeniør Parelus, som samtidig var der, har fortalt og fikk difteri. På grunn av manglende pleie døde han - et opplagt mord. Efter mange vanskeligheter oppnådde vi å få guttens lik hjem og han ble begravet her.

Noen tid efter - den 26. august - hadde vi en brand i kislagret i Finneid, det så til en begynnelse som om også dette skulde trekke opp til en affære fordi tyskerne hevdet det ikke var ordentlig vakt der og heller ikke tilstrekkelig slukningsmateriell, men det gled over.

Den trafikk som jeg nevnte i innledningen, om tiltusking av brennevin hos tyskerne tok sommeren 1943 et nokså stort oppsving. En av våre arbeidere, Arne Bjørkbom som ble arrestert den 6. mai, visste vi fra politiet hadde hatt adgang til temmelig meget tysk brennevin. Dette ble tatt opp med tyskerne og det ble lovet å sette en stopper for det, men trafikken fortsatte. I slutten av september måned 1943 ble Arne Bjørkbom skutt av en av de tyske vaktposter ved Sandnes.

En forklaring, avgitt av et øyevitne Petter Pedersen, gir et ganske godt innblikk i forholdene den gang - "Jeg torde ikke bli der" sier vitnet etterat at han har sett Bjørkbom falde om, det gir stemningen som var den gang. Drapet, som selvfølgelig ble anmeldt, medførte så vidt vi vet, ingen andre represalier like overfor vaktposten enn at han ble forflyttet. Begravelsen var så stor at den ble oppfattet av tyskerne som en demonstrasjon mot dem - hvilket det tildeles også var.

Utover høsten ble det igjen noen vekslinger i de tyske og norske kommandostillinger her, gestapomannen Schossmann ble avløst av Sturmscharführer Gutknecht - løytnant Hein og hans politiforlegning ble avløst av løytnant Schumann og Oberwachtmeister Brandes med en 70 mann tysk politi, løytnant Beckmann ble avløst av løytnant Kaiser og endelig var Grepo Erling Olsen blitt avløst av Hroar Eriksen. Noe senere utpå høsten overtok løytnant Gatz kommandoen over vaktstyrkene i Sandnes/Fagerli.

En noe unødvendig affære holdt to arbeidere Jon Lunde og Gunnar Frantzen på å skaffe verket. De henvendte seg i september 1943 med en skriftlig klage over arbeidsforholdene til grensepolitiet. Det ble en nokså ondartet historie av det, som imidlertid ingeniør Trøften tilslutt fikk bilagt ved en personlig konferanse med de to samt politiet. Dette høres i dag nokså bagatellmessig ut, men jeg erindrer om at det var på denne tid Støre rettet sine alvorlige anklager mot verkets ledelse med sin fremheving av at det ikke ville bli slutt på sabotasjen før verket kom under nasjonalsosialistisk ledelse. Og det gjaldt på denne tid at alt som kunde brukes mot ledelsen også ble brukt.

På Finneid inntraff det to mindre episoder i løpet av høsten, En dag i begynnelsen av oktober måned forsøkte to tyske politisoldater å trenge seg inn i maskinhuset under påskudd av at de måtte telefonere med sin forlegning i Sulitjelma. Vaktmannen, Kristian Bådsvik, forlangt at de skulde legitimere seg, hvilket de nektet. Som hans ordre lød nektet så Bådsvik dem adgang. Det kom til håndgripeligheter og Bådsvik ble slått og truet med pistol og måtte tilslutt la dem komme inn. Efter mottatt rapport om forholdet, ble det klaget til sjefen for politiet og partene var der til høytidelig møte. Det kom klart og tydelig frem at tyskerne hadde forgått sig, men saken ble bilagt ved at der ble bedt om unnskyldning for det passerte. Noen straff fikk de to tyske soldater ikke. Den annen episode inntraff i slutten av oktober da det kom melding om at tyskerne hadde beslaglagt spisebarakken på Finneid til oppholdsrom for tyske soldater, som var beskjefteget med lossing av tyske båter. Arbeiderne hadde selvsagt ikke lyst til å spise sammen med soldatene og klaget dessuten over at tyskerne rakk slik til. Det ble klaget til Ortskommandantur og efter litt frem og tilbake lyktes det å få tyskerne bort.

Fra omtrent samme tid har vi også fra verkskontoret en liten historie. Tyskerne hadde under alarmtilstanden i stor utstrekning lagt beslag på en av verkets lastebiler - gjennom en periode hadde til og med en bil måttet stasjoneres ute ved Direksjonsvillan om natten. Dette ble det selvsagt sendt regning på og det ble en vidløftig korrespondanse om saken. Av korrespondansen syntes det å fremgå at tyskerne nærmest anså regningene for å være helt oppkonstruerte og følgen ble antagelig derfor en litt skarp skrivelse fra verkets side. I sitt svar av 29/11 1943 truer Standortkommandantur Fauske med "kriegsgerichtliche Bestrafung", noe som irriterte såpass meget at resultatet ble kanskje litt for hvast svar av 4/12. Det holdt på å gå galt, men gled over. Kittner fra Rikskommissariatet var her og direktør Lund og han ordnet det.

Disse siste episodene betyr kanskje ikke så meget, men sammen med de tilfeller som senere under avsnittene om produksjonen og arbeidsforholdene tjener de til å belyse den holdning, som ble inntatt. Denne var ikke på noe punkt og ikke på noe tidspunkt under krigen som jeg personlig kjenner til unnfalende. Der hvor man syntes det var begått urett, ble det sagt fra. Der man syntes man var i sin gode rett, stod man på denne.

Om huskomiteen, som efter foranledning av Støre, begynte sin virksomhet utpå hasten 1943 har jeg fortalt i innledningen, det representerte et av de farligste angrep fra nazistene mot den norske

ledelse av verket og om ikke Sulitjelmas produksjon etterhånden var blitt av slik betydning for tyskerne kan man vel gå ut fra at Støres anslag den gang hadde ført frem.

En affære, som beveget sinnene ganske sterkt i distriktet i denne tid var arrestasjonen av kommunens gamle ordfører Trondsen. Han var blitt angitt for å ha ulovlig radio og ved en rassa hos ham fant statspolitiet også apparatet. Noen av verkets ingeniører sendte gjennom verket en Søknad for å få ham løslatt og saknaden ble med en følgeskrivelse sendt til politimesteren i Bodø. Merkelig nok kom det svar på denne henvendelse med opplysning om at dokumentene var blitt oversendt SD i Bodø, hvem saken hørte under.

I 1943 og enda mere i 1944 preges i øvrig helt av kampen om produksjonsresultatet, som vil bli behandlet særskilt. Hånd i hånd med tyskernes militære nederlag viste det seg hos de herværende forlegninger en stadig stigende nervøsitet for indre eller ytre sabotasjehandlinger. Oppe i fjellene rundt om ble det opprettet faste stasjoner for tyske patruljer og kontrollen med reisetrafikken ble sterkt skjerpet, noe som vel også hang sammen med den økende flyktningetrafikken.

Dette ga seg også slike ubehagelige uttrykk som at verket til stadighet ble hjemsoekt av den ene efter den annen av utsendinger fra Gestapo eller den tyske Teknisk Nødhjelp. I løpet av høstmånedene og utover de første måneder av 1944 hadde man besøk av bl.a. Sturabannfører Flesch, gestapochefen i Trondheim, "føreren" for den tyske avdeling for verksbjskyttelse i Norge, Oberfører Loritz, Lederen av T.N. Nord-Norge, Kastner og flere andre størrelser. Det var mange ganger temmelig spennende.

Noen tid efter årsskiftet 1944 begynte henvendelser i komme fra Ortskoramandanturet Fauske om ikke verket i sitt mekaniske verksted kunde utføre endel arbeider for tyskerne. Det ble svart tilbake at verkstedet var så opptatt med viktige reparasjonsarbeider for egen regning at det ikke lot seg gjøre. I april måned kom en annen henvendelse fra N.S.K.K. Fauske i lignende retning, svaret var fremdeles det samme. Det ble fra Ortskommandanturet forlangt at verkets arbeiderbolig på Finneid - hus nr. 15 - måtte rømmes av verket som til gjengjeld skulde få overlatt Holdergården. Atter protest, som holdt.

Da kampen om arbeidstjenesten tok til utpå våren og forsommeren, gikk verket aktivt inn for å få fritatt alle utskrevne fra Sulitjelma eller som arbeidet i verket. Dette var en fortsettelse av en aksjon, som allerede med held var blitt gjennomført året for og det lyktes også denne gang. Og ikke nok hermed, men verket inntok også ungdommer utenfra og bidro dermed til at det ble lagt hindringer i veien for denne skjulte mobilisering av ungdommen. Bl.a. var en rekke ungdommer fra Bodø her. ‘

I kommandostillingene skjedde det igjen endel endringer - de alminnelige tyske soldater ble trukket tilbake, slik at vaktholdet i sin helhet gikk over til det tyske politi. Det var på forhånd blitt lagt miner om de viktigste anlegg, dessuten regnet tyskerne antagelig med at faren for sabotører utenfra ble mindre ettersom krigen utviklet seg og for det tredje trengtes vel troppene bedre andre steder. M.h.t. det tyske politi skjedde der den forandringen at sjefen løytnant Schumann mere og mere oppholdt seg ved kompani forlegningen i Rognan mens den daglige ledelse her gikk over til den tidligere nevnte Brandes. Denne var en underoffiser av typisk tysk format, brutal, høyrøstet og drikkfeldig. Dessuten så han en skjult sabotasjehandling i omtrent alt som gikk ham imot, noe som kunde gi sig småpussige utslag, som f.eks. en gang han tok fatt på stasjonsmester Hugaas fordi denne ikke hadde latt toget vente på ham. Være var de utslag hans mistenksomhet kunde ta, når han var beruset og det var ofte. I Gestapo var det flere ombytninger i løpet av noen måneder. Gutknecht ble avløst utpå våren 1944 av Sturmscharführer Gruber, som igjen ble avløst av Sturmscharführer Lierz og denne igjen av Sturmscharführer Schinz. Av disse 2 sistnevnte var vel Schinz den "beste" enda ingeniør Parelus som kjenner til ham fra Falstad ikke gir ham noen udelt god attest. Lierz var krigsforbryter. Gruber var en av gestapos "levemenn". I det norske politi fant der sted en endring til det bedre, grepo Hroar Eriksen ble forflyttet til Rognan og isteden fikk vi Blåmoli, som var en meget bra kar og hjalp til det han kunde.

En annen forandring fant også sted. Inntil våren 1943 hadde verket stått under en slags overkontroll av ingeniør Maucher i Rikskommissariatet i Oslo. Hans stilling var imidlertid blitt sterkt svekket, i første rekke fordi han ikke klarte å vise noen positive resultater av den planlagte og av tyskerne forlangte produksjonsøkning men ganske sikkert også derfor at han hadde knyttet sin skjebne så sterkt til Store. Samtidig med at Støres aksjoner falt til jorden.

I Rikskommissariatet ble ingeniør Maucher erstattet med "Bergrat Dr. Meyer, heil Hitler" - som han presenterte sig. Som de fleste andre tyskere, som kom hit opp var også han en fanatisk partimann. Noe særlig fikk vi dog ikke å gjøre med ham. Under doktor Meyers ledelse ble det opprettet et eget Bergamt ved Rikskommissariatet med underavdeling på forskjellige steder i landet, blant annet i Narvik. Som bergschverstandige ble da ansatt dr. Zeppernick. Han kom hit første gang 10. mai 1944 og som vi hadde den tvilsomme fornøyelse sloss med.

Utover våren 1944 kom det etterhånden dent ene melding etter den andre om der hadde vart

gjort innbrudd i hyttene på fjellet. At det var tyskerne som hadde begått disse, var uten enhver tvil, men det som gjorde forholdet vanskelig å ta opp var at det i enkelte tilfeller var blitt funnet gammel ammunisjon, knallperler osv. Dermed hadde tyskerne fått noe å dekke seg bak. Den 11. mai var de imidlertid uforsiktede nok til å bryte seg inn i verkets hytte ved Balvatnet, bl.a. hadde de hugget sig gjennom doren, ødelagt svært meget ellers og i det hele oppført seg lite bra. Saken ble tatt opp, Brandes forsøkte først å vri seg fra det ved å påstå at det ikke kunne sies med sikkerhet at det var tyskere, som hadde vært på ferde og han var temmelig kjepphøy for så vidt. Det var imidlertid tilfeldigvis folk, som hadde sett det passerte og det var også andre spor som tydelig pekte ut tyskerne som gjerningsmennene, så Brandes måtte gi seg. Anmeldelse ble sendt skriftlig til Ortskommandanten i Fauske og gjenpart ble sendt til det tyske politi her. Det ble en ganske kraftig ståhei, Brandes lovet høgtidelig at dette skulde vi få igjen osv. Men 22. mai kom det en skriftlig anmodning fra tyskerne om vi ville sende regning, så skulde skaden bli erstattet og enda viktigere - Jeg har inntrykk av at det ble bedre for hyttefolkene etter den tid.

Ved at kampen om produksjonen og arbeidsforholdene er skutt ut av den kronologiske oversikt, kan man lett få inntrykk av at 1944 var et relativt rolig år. Det motsatte var tilfellet. Stemningen ble utover året temmelig amper, alle visste jo at krigen gikk inn i sin siste og avgjørende fase, men oppfatningen av hvordan den ville ende var nok temmelig forskjellig. Det var en hel del, særlig av de menige tyskere, som var av den oppfatning at krigen var tapt. Men nazistene var av en annen mening. Etter invasjonen i Nord-Frankrike sa således dr. Zeppernick at endelig lykkes det for tyskerne å få engelskmennene og amerikanerne stillet til kamp, nå skulde det ikke vare lenge før de var slått. Og han trodde på dette og handlet deretter. Stor vekt ble også lagt på det hemmelige våpen, at flere av dem hadde hørt om den senere atombombe, kan ikke vare tvilsomt. Ellers blir det uforståelig når f.eks. gestapomannen Lierz ved en anledning uttalte at snart kom tyskerne til å bruke bomber, som kom til å utslette hele England i løpet av noen døgn. Kontrollen og overvåkingen av bedriften ble i hvert fall ikke lempet noe, tvert om. Særlig ille ble det selvfølgelig tatt opp at så mange rømte fra verket og over grensen og den ting at ingen av flyktningene ble knepet, har jeg inntrykk av at tyskerne ofte følte som en forsmedelse. I hvert fall ble det hyppigere og hyppigere fra deres side ymtet om en organisert hjelpetjeneste for flyktningene og det var ikke så langt mellom de trusler de kom med i denne tid. På den annen side må det innrømmes at også stemningen blant nordmennene ble nokså amper, alle hadde jo følelsen av at snart var åket kastet av og det var ikke så lett å finne seg i tyskerne ofte vilkårlige fremferd uten å la seg provosere.

Særlig var stemningen på begge sider temmelig hektisk omkring 1. september 1944 - altså omtrent ved den tid de allierte fra først av mente å skulle kunde knekke Tyskland. Alle ventet avgjørende meldinger og begivenheter. Og akkurat på denne tid kom den berømmelige

”tobakkstreiken” i dagene 5. og 6. september. Den direkte foranledning var at der omkring midten av august måned ble kunngjort en rekke nye bestemmelser vedrørende bl.a. tobakkkrasjeringen - som straff for sabotørens store kupp med rasjoneringskortene i Oslo. Det ble for tobakkens vedkommende bestemt at der ikke skulde deles ut noe tobakk på tre måneder med unntagelse for f.eks. bergverksindustrien. Like før 30. august, da ny termin for salg av tobakk tok til, kom det imidlertid en ny bestemmelse hvoretter tobakksalget skulde opp skytes til de gamle tobakk kort var blitt byttet om med nye - og disse var enda ikke kommet.

Folk var tobakkhungrige og som foran nevnt, var stemningen i det hele nokså amper. Om ettermiddagen den 5. september streiket arbeiderne i Giken/Grunnstollen og dagen etter fikk de følge av arbeiderne ved mekanisk verksted og endel fra bygningsavdelingen samt endel andre. Det varte ikke lenge før tyskerne kom til. Brandes ringte og spurte hva der var på ferde og forlangte kategorisk at alt skulde være i orden til klokken 14 ellers ble det tatt voldsomme forholdsregler like overfor lederne av aksjonen og verksledelsen. Gestapochefen i Bodo ringte og ganske kort tid etter også dr. Zeppernick fra Narvik. At stemningen var hektisk behøver kanskje ikke engang sies og det var nokså vanskelig å få forhindret voldsomme utslag den gang. Imidlertid lyktes det å få utlevert tilleggskort for tobakk og etter et møte med Det faglige Utvalgs formann, som telefonisk satte sig i forbindelse med sine kolleger, ble streiken avblåst. At dette var et held for stedet, er hevet over tvil. En fortsettelse er jeg overbevist om ville ha medført massearrestasjoner og høyst sannsynlig skyting. Ikke minst bygger jeg dette på dr. Zeppernicks uttalelser og holdning, da han omgående innfant seg her. I direktørens fravær måtte jeg ta mot ham først og hans opptreden og hans beskyldninger mot ledelse og mot arbeidere var slike at jeg måtte si til ham at jeg ikke kunde sitte alene å høre på det. Jeg fikk deretter tilkalt ingeniør Christoffersen og sammen hadde vi så den nokså vriene jobb å måtte svare på alle hans utfall. Alle verkets synder fra først til sist ble gjenneragått og utførlig kommentert - av ham. Han karakteriserte arbeiderne som "faules Gesindel" og lederne som sabotører. Etter noen timer hadde han rast ut og vi klarte tilslutt å stagge ham noe. Hva vi imidlertid ikke klarte å forhindre, var hans krav om

at skoft skulde straffes med inndragning av tilleggskort og i gjentakelsestilfeller endog med at grunnkortene skulde beklippes. Vi forsøkte så godt vi kunde å vise ham at vi ikke hadde noen anledning til å foreta dette, noe som bare ble meget unådig opptatt. Han forlangte at det øyeblikkelig skulde settes opp et oppslag herom, vi protesterte igjen, men ble avvist med at det var han som stod ansvarlig for oppslaget. På denne måte kom det beryktede oppslag datert 9. september 1944 i stand. Det er en ting man bør ha for øye når spørsmålet om denne inndragning av tilleggskort kommer på tale. Zeppernick meddelte forøvrig senere at saken hadde passert til de høyeste instanser i SD og at det på et hengende hår allikevel hadde kommet til drastiske skritt fra Gestapos side - men han hadde gått inn for verket, som han uttrykte sig.

Temmelig nøyaktig til samme tid, tok verket opp spørsmålet om å få fjernet minefeltene i Sandnes og Fagerli. Det ble hevdet at de gjorde mere skade enn gagn, at de var farlige i branntilfeller, at folkene følte seg utrygge på grunn av de miner som med uregelmessige mellomrom sprang i luften osv. Etter et møte hos oberst Henschel hvor ingeniør Forfang og jeg var tilstede, fikk vi hans løfte om at minene delvis skulde fjernes. Vi purret og purret på saken, som ble forsinket også av den grunn at oberst Henschel og hans tropper fikk marsjordre, men endelig utpå hosten kom noen pionere for å ta opp minene. En hel del av dem omkring Sandnes ble fjernet, men da opptainingen i Fagerli begynte, var det kommet snø på bakken og resultatet ble at de to "sakkyndige" pionerene, som selv hadde vært med og lagt ned minene, gikk på en mine og ble drept. Arbeidet ble deretter stillet i bero.

Et annet utslag av tyskernes nervøsitet og de mange rare tiltak de etterhånden traff, for å komme flyktningstrømmen fra Sulitjelma til livs, fikk vi også se i disse dagene. Det ble opprettet en sperresone langs grensen ifølge en kunngjøring av 27. september 1944. Det skulde være forbundet med livsfare å overskride grensene for denne sperresone. Grensen var relativt liberalt satt, bl.a. var Kjelvatn fremdeles helt fritt. Verre var det at tyskerne forlangte at verket skulde sette opp varselskilter langs grensen til spærresonen. Det ble protestert og påvist det ugjørlige i å få staker med skilt på til å stå i vinterstormene på fjellet og at vi ikke på den måte ville overføres ansvaret for at folk kom over i forbudt område og kanskje ble skutt. Dette ble igjen oppfattet som vrangvilje, men tyskerne og det norske politi begynte selv på arbeidet, som visstnok aldri ble fullført. Ved en ny kunngjøring av 14. desember 1944 ble så det sperrede område utvidet på en slik måte at det faktisk innebar et forbud mot å gå til fjells. Hele Sulitjelmas naturlige utfartsområde ble stengt. For å lempe litt på dette ble det innført et system med tillatelse for et kortere tidsrom å oppholde seg innenfor det spærrede område, noe som blant annet mange flyktninger benyttet seg av.

Et annet felt, som tyskerne - for siste gang - forsøkte seg på høsten 1944, var den mangelfulle blending. Gjennom hele krigstiden var blendingen en torn i øye på det norske nazipoliti og på tyskerne. Gang på gang ble det gjort forsøk på å få utført en bedring i forholdene, men uten held. Høsten 1944 forsøkte Brandes sig igjen. Han forlangte at verket skulde være ansvarlig for forholdene og da folk med rette skyldte på manglende tilgang på blendingsgardiner, påla han verket å skaffe dette. Det ble protest i gang, det ble sagt klart fra at blendingen i privathjem var enhvers private anliggende og at overholdelse av blendingsforskriftene var noe som det norske politi i tilfelle fikk kontrollere. Hva blendingspapir angikk kunde ikke vi mere skaffe dette enn forretningene på stedet. Det ble fornærmelse igjen, men aksjonen løp ut i sandet - som så ofte for.

Krigstidens styggeste tilfelle av provokasjon i Sulitjelma inntraff i øvrig noen tid for jul 1944. En tysk oberløytnant kom en kveld bort til Folks Hus Kafe og utga sig som flyktning. Han spilte sin rolle godt og ble tatt godt imot. Et par damer samt en av stigerne fulgte ham senere opp til Jakobsbakken, hvor det var fest samme kveld. Her ble han innlosjert i en barakke, som vanligvis bruktes til å huse flyktninger i. Utpå kvelden sa han at han måtte en tur ned til Sulitjelma for å se etter en annen kamerat, som også skulle rømme. Han fikk også anledning til å gå sin vei - alene. Derpå strøk han hurtigst mulig ned til Fagerli forsøkte å tiltvinge seg adgang til Kraftstasjonen der. Men vekten sa han hadde ordre om ikke å slippe inn uvedkommende og varslet det tyske politi i Direksjonsvillan om det passerte. Det ble stor utrykning til Jakobsbakken og et meget stygt opptrinn der oppe. Stedet ble omringet, det hus hvor provokatøren ble anbragt, ble brent og under alt oppstyret ble en av våre arbeider skutt da han skulde søke å komme seg vekk fra tyskerne. Heldigvis var sårene ikke særlig alvorlige. Verre var at en rekke av stedets folk, deriblant også to fruer ble arrestert, videre tok tyskerne med sig Petra Strømhaug fra Folkets Hus Kafe, som hadde loset oppover. De andre fikk tyskerne ikke tak i. En av de arresterte fruer fra Jakobsbakken var Trygve Edins hustru. Han var en av dem som tyskerne anså for "los" og som de gjerne ville ha tak i. Det lyktes ham med nød og neppe å unnkomme og hustruen ble tatt - som hevn. At hun hadde to små barn betydde intet. Affæren medførte også en annen bedrøvelig ting, i Sulitjelma arresterte tyskerne også stedets utmerkede politi betjent Blåmoli. Han hadde satt opp en rapport til politimesteren over det inntrufne og klarlagt hele provokasjonen. Han fikk forbud mot å sende den, men svarte at han tok mot ordrer av sin overordnede,

politimesteren i Bodø. Det var nokk. En annen som ble tatt omtrent samtidig var Oskar Arntsen. Alle sammen ble transportert til Bodø, hvor de nokk var ute i ganske hardt vær. Således ble Oskar Arntsen tatt under behandling av torturisten Johnny Larsen. Forestillinger fra verkets side var helt nytteløse i dette tilfelle, muligens kan de ha vært medvirkende til at noen av de arresterte slapp ut lille julaften og kom hit dagen etter. Men det var bare 4, resten satt inne til kapitulasjonen. Også nedover mot Fauske forplantet virkningene av denne tyske aksjon sig. Det ble en trist jul i Sulitjelma det år.

Etterat Blåmoli var blitt tatt, var det en lengere tid forskjellige yngre folk fra Bodø politikammer som vikarierte her. Bak kulissene foregikk det en hissig dragkamp mellom tyskerne og politimesteren i Bodø om hvem som skulde tilsettes. Thune har selv fortalt meg om dette - på bakgrunn av det som tidligere var skjedd ønsket Thune å forhindre at Hroar Eriksen kom tilbake til stedet. Eriksen var fanatisk NS-mann og et villig redskap for det tyske sikkerhetspoliti, har var så meget farligere som han klarte å dupere mange ved sitt glatte, innsmigrende vesen. Særlig kvinnene var svake for ham og hørte ikke på advarsler om at han kynisk brukte dem som et middel til å skaffe seg opplysninger. Blåmoli har fortalt mig at et av Hroar Eriksens mål var å få avslørt dem som stod bak og hjalp flyktningene over grensen. For å kunne klare å få has på losene, var han villig til selv å utgi seg som flyktning, ja, gjerne følge med helt over i Sverige - hadde han sagt. Det er klart at det gjaldt om å holde denne mann vekk. En tid så det ut til at det skulde la seg gjøre, men så blandet Gestapo seg bort i saken og forlangte Eriksen innsatt her. Dermed kom han igjen. Hans stilling var dog på dette tidspunkt så vidt ødelagt at han ikke fikk gjort så svært meget i den resterende del av krigstiden. Utover på ny-året 1945 ble det jo også stadig tydeligere for enhver at det bar mot slutten med Tyskland, det innvirket vel kanskje også.

Også Gestapo skiftet representant - Schinz reiste og iste den fikk vår til dato verste utgave av arten igjen, Oberscharfuhrer Dingeldein. Han var en ren fanatiker, hard, slu og kunde være så kaldblodig brutal at det nesten var et særsyn, selv i den tid. Betegnende nokk slo han sig ned i Johan Brandts hus etterat denne hadde vært nødt til å stikke av. Brandt ble av tyskerne etterpå betegnet som spion - forså vidt riktig, som han ledet etterretningsvesenet i distriktet. Det er etterpå opplyst at Dingeldein hadde hatt stasjon etsteds på Vestlandet tidligere og at han der hadde gjort seg skyldig i adskillig. Som hovedoppgave hadde han ved siden av kontrollen med verket - å etterspore flyktningorganisasjonen og få has på losene samt forsøke å få avdekket etterretningsvesenets. Intet lyktes for ham heller, men det berodde ikke på manglende vilje.

Et kapittel for sig var flyktningene fra de raserte område nordpå. Allerede for jul 1944 kom de første av dem og som tiden gikk fikk verket flere og flere henstillinger om der ikke kunde skaffes hus og arbeide. Som boliforholdene på den tid var og med de vanskelige forsyningsforhold, var det mange ganger ikke så helt lett, men allikevel ble adskillig over 100 evakuerte nordfra hjulpet hit. Midlertidig ble det innrettet oppholdsrom for dem i Festivitetslokalet, enkelte ble også underbragt på hotellet når det ikke var altfor mange sammen. De ble legeundersøkt og utstyrt med det verket kunde hjelpe dem med som ulltepper, kokeutstyr, mat osv. Da det viste seg at de aller fleste hadde til hensikt hurtigst mulig å komme seg over til Sverige for å forsøke å komme seg hjem igjen så snart som mulig, ble de underhånden også hjulpet forsåvidt. De ble skaffet arbeide ved Jakobsbakken eller Ny Sulitjelma gruber, ble så godt som gjørlig hjulpet med ski osv. Så åpenmunnet som disse folk ofte var, var det forbausende at det ikke ble satt en stopper for dette av tyskerne. De evakuerte gikk flokkevis over, i et følge var det ikke mindre enn 27, den yngste var et lite barn på 4 år, som til og med hadde kikhoste, den eldste var en gammel kone på nesten 80 år. Alle kom heldig frem. Et av storfølgene som dro over, ble angitt av en arbeider fra Jakobsbakken og tyskerne dro etter, forspranget var dog så vidt stort at de kom helskinnet over grensen. Vedkommende arbeider, Oskar Støver, som forresten nå sitter arrestert, terroriserte så å si Bakken som ellers viste en utmerket holdning under hele krigen og positivt vel gjorde mere enn noen andre hva hjelp til flyktninger angikk. Ikke bare nordmenn - også russere og Jugoslaver er blitt gjemt og hjulpet av Bakkenfolket under krigen. Ved en anledning hadde de en serber liggende der med forfrossen fot - denne ble tilsett av verkslægen som imidlertid ikke kunde ta mannen ned på sykehuset i Sulitjelma. Det ville vært ensbetydende med den visse død for mannen og fengsel for verkslægen og de andre hjelperne. Serberen ble så anbragt på en slede og trukket over grensen - en prestasjon av rang og som taler høyt både om mannsmot og offervilje.

Krigens siste fase var i øvrig preget av den livlig tiltagende norske illegale bevegelse - som overalt ellers i vårt land. Det hører imidlertid ikke med å gi noen nærmere beretning om dette arbeide her. Jeg kan henvise til hva jeg i korthet har nevnt tidligere om det. Men det virket nesten komisk oppe i alt dette å få besøk av en sint dr. Zeppernick, som fremdeles var overbevist om en tysk seier, og herjet nesten like hardt som før. Brandes var fremdeles og til slutt den gamle. En natt laget han i stand et voldsomt oppstyr på hotellet og skremte hotellvertinnen, fru Olsen, så hun fikk et nervøst sammenbrudd og måtte bringes på sykehuset. Han var sterkt beruset ved anledningen - det ble klaget,

men oppløsningen var allerede skredet så langt frem at tyskerne intet foretok seg. Han måtte i hvert fall be om unnskyldning.

Når Jeg leser igjennom denne oversikt, slår det meg at begivenhetene som de er skildret, står der så farveløse. Det er likesom bare en samling av større eller mindre bagateller det hele, sammenlignet med det som foregikk rundt om. Det vil vel også gjerne bli slit med en fremstilling som tar sikte på å få fremstillet de rent faktiske hendelser. Hva man ikke må glemme, er atmosfæren i disse okkupasjonsårene, usikkerheten, spenningen, truslene som stadig hang over en og som tyskerne og deres hjelpere var flinke til å strø rundt seg med. Att tatt i betraktning tror jeg man som konklusjon på disse siste tre år kan si at Sulitjelma stort sett slapp godt fra det.

Del 2

Det fortjener å omtales med noen ord i et avslutt for seg hva verket gjorde for å forsøke å hjelpe dem, som av en eller annen årsak var blitt arrestert av tyskerne eller nazistene. Også her må jeg holde meg til det avsnitt av krigen som ligger etter juli måned 1942. Om jeg i det etterfølgende får med alle, har jeg ikke kontrollert så nøye, jeg har tatt med dem som har festet seg i minnet og hensikten er dessuten mere å søke å vise beredvilligheten til å hjelpe uten at det derfor er nødvendig å ta med alle.

Den første som ble tatt i "min" tid var ingeniør Nils Parelius, som ble arrestert ca. 1. februar 1943. Hva anklagen gikk ut på, visste vi den gang ikke. Det ble gjort iherdige forsøk på å få ham fri og ved flere anledninger og til forskjellige tyske myndigheter. Saken ble tatt opp også direkte med Rikskommissariatet i Oslo. Alt var forgjeves. Parelius ble sittende til krigens slutt. Det viste seg også at anklagen mot ham var av så alvorlig art at enhver henvendelse på forhånd måtte være hensiktsløs.

Heldigere var verket med sin aksjon for å få Sverre Aasen fri, den er tidligere omtalt og jeg innskrenker meg til å nevne den.

Verkets anstrengelser for å redde Erling Borge, som ble tatt i slutten av Juli 1943, er likeledes omtalt tidligere. Det kan straks sies at det ikke er noen bitrere tildragelse enn denne under de siste krigsår i Sulitjelma, det var trist at de anstrengelser som ble gjort, ikke ledet til et heldigere resultat

Utpå etter sommer en ble Albin Røsvik og Helmer Lakselv arrestert som gisler for slektninger, som var rømt til Sverige. Det ble straks tatt opp forhandlinger med tyskerne og redegjort for at systemet med gisseltaking ikke akkurat var særlig heldig å praktisere i Sulitjelma. I sakens anledning hadde direktør Lund en samtale med gestaposjefen i Trondheim ca. midten av september og en henvendelse ble likeledes sendt herfra 20, samme måned. Begge ble løslatt i begynnelsen av oktober.

Ganske kort tid etter fikk verket beskjed om at enten direktør Lund eller jeg hadde å møte i Trondheim hos gestaposjefen. Foranledningen de rykter som var i omløp i Sulitjelma på den tid og som gikk ut på at Erling Borge var drept av tyskerne på Falstad. Dette var kommet den høye herre for øre og han var mektig vred. Det ble til at jeg reiste. Underveis fikk jeg av direktoren meddelelse om at Halfdan Bogen var blitt tatt av tyskerne i Sulitjelma for ulovlig besittelse av radio og hva der var langt alvorligere at Helmer Hjemgam var arrestert fordi han hadde hjulpet russiske krigsfanger. Anklagen lød på at han hadde bistått ved fluktforsøk. Etterat sturmbannfører Flesch var ferdig med sin straffepreken i anledning av ryktene om Erling Borges død, som han fant stridende mot sin "ære" som offiser og som verket ble pålagt å stoppe - ble spørsmålet om Bogen og Hjemgam tatt op. Med Bogen gikk det forholdsvis glatt, han ble lovet løslatt i nær fremtid", hvilket han også ble, men med Hjemgam var det verre. Det ble dog stillet opp et forholdsvis bra grunnlag og ved siden av Østensens separataksjon tror jeg dette var sterkt medvirkende til at han - mot enhver antagelse på forhånd - virkelig ble løslatt etter ganske kort tid. Det fortjener å minnes om at det av tyske myndigheter på forhånd var blitt sagt at det var over 90 prosent sannsynlighet for at manne ville bli skutt. Enda et resultat fremkom det av overlegningene med Flesch - det kom etterpå - så hemmelig at jeg først i år fikk vite om det av Biåmoli - en ordre om at der for fremtiden ikke skulde tas gisler for pårørende, som var rømt over til Sverige. All den stund over 200 senere forsvant over grensen, skulde det ikke være nødvendig å si mere om dette, om hva stedets befolkning derved ble spart for av sorg og elendighet.

I mars 1944 Ble to unggutter arrestert av politibetjenten etter anmeldelse av verket. Det var Roald Kvæl og Edvard Løvgavlen fra Glastunes. Foranledningen var en anmeldelse til trafikksjefen undertegnet av det samlede personale på lokaltoget om at disse to hadde begått hærverk på toget og brukt en voldsom munn på personale. Guttene, som ble påstått å vare anførere for en regulær bande, ble forlangt fjernet, slik at det kunde bli fred på arbeidsplassen. Anmeldelsen førte til at guttene av politibetjenten ble arrestert og transportert til Bodø. Dette var temmelig drøy kost og ikke den reaksjon

vi hadde ventet. I betraktning av guttenes alder ble det straks rettet en henstilling til politimesteren i Bodø og anmodet om at guttene måtte bli sendt tilbake, vi skulde sørge for at de kom i skikkelig arbeid her. Løvgavlen fikk også som følge av denne henstilling reise hjem, men Kvæl ble sendt nordover til en annen arbeidsplass. På tross av mangfoldige henvendelser til politimesteren og mange løfter om at gutten skulde få komme hjem, lyktes dette ikke.

I november 1944 ble Trygve Jakobsen, som arbeidet i Bursi arrestert. Tyskerne var etter hans sønn, som de mente var en av losene over grensen. De lå i bakhold for å ta ham, men det lyktes å få gitt ham varsel, slik at han kom seg unna. I stedet tok de så hans far som gissel, noe som var i strid med den tidligere nevnte ordre fra Flesch, som vi på denne tiden ikke kjente til. Arbeidet med å få ham ut ble tatt opp straks, det ble sendt et par skrivelser og vi hadde noen konferanser med de herværende tyskere om saken. Også Flesch ble anmodet om å gripe inn ved telegram av 12. desember. Resultatet var at mannen kom ut like før jul.

Om provokasjonshistorien på Jakobsbakken har jeg tidligere fortalt. Her mislyktes verket noe som nokk delvis må tilskrives den stemning tyskerne var i i krigens siste fase. Bare 4 stykker herfra samt Heiberg Kristensen fra Moen slapp løs noenlunde snart, de øvrige + Oskar Arntsen, som ble satt fast samtidig, ble sittende til krigens slutt. Det fortjener å pointere at det ble lagt like meget arbeid i forsøket på å få disse ut, som for de øvrige.

I tillegg til disse som her er nevnt, kommer de mange som var truet med arrest. Men hvor denne ble forhindret på forhånd. Det var jo en del som gjennom disse årene var ute i nokså hardt vær, men som ble reddet unna for eksempel etter tobakksstreiken – eller da det ble spørsmål om å statuere eksempler i anledning skoft, da det ble funnet sprengstoff i hytter oppe ved Lomi og ved Såki og så videre. Det er ikke så ganske få som bare unnlot å stifte et nærmere bekjentskap med tyske konsentrasjonsleirer fordi de bodde i Sulitjelma.

Et kapittel for sig er verkets hjelp til de pårørende til dem som forsvant eller som ble arrestert. Jeg skal her bare nevne en spesiell side. Som bekjent var det av nazimyndighetene ved forordning blitt bestemt at alle eiendeler til dem som forsvant, skulde beslaglegges av det offentlige. Blant disse eiendeler var også opptjent lønn. Så vidt meg bekjent, har det bare lyktes politiet i et enkelt tilfelle å få ut et beløp, som stod inne hos verket - det var et bagatellbeløp. Ellers ble det ordnet slik at de pårørende fikk pengene og under de forskjelligste påskudd. Det ble ordnet med fingerte gjeldsforhold, vedkommende stod til rest med betaling for kost og losji hjemme osv. Eller det ble rett og slett sagt at det ikke stod noe inne på konto. Man tar grundig, feil om man tror at dette ble gjort risikofritt.

Mai 1945